

SZABAD SZELLEM?

Az információs társadalom kora és a digitális technológiai fejlődés napjainkban a tudás új formáinak megjelenését tette lehetővé. A 21. század kezdetén a szellemi javak tulajdonjogi korlátozása egyre több fronton kerül összeütközésbe mindennapi életünkkel, a gyors globális fejlődés hozadékaként számos törésvonal keletkezett az eddigi értelmezési és szabályozási kereteket felszegetve. Mára egyértelműen szükségessé vált a paradigmaváltás az információs javak hozzáférhetőségének, birtoklásának és felhasználásának területén, ennek érdekében számos irányból éri kritika az intellektuális tulajdonra vonatkozó idejétmúlt szabályozást és eljárásokat.

A változások elősegítésének érdekében világszerte jelentős aktivista tevékenység kezdődött meg a kormányok lépéseit ellensúlyozandó, melyek évtizedekig egyre erősebben korlátozták a szellemi javak elérhetőségét az információs iparágak kézben tartásával. Ezen aktivista csoportok egyike az egyre sikeresebb A2K (Access to Knowledge) mozgalom. A szervezet zászlaja alatt felsorakozó szakértők és aktivisták egy új ellenpolitikai hullámként egyesülve a tudáshoz való minél szabadabb hozzáférést hirdetik. A csoport tagjai a különböző területekről érkeztek, köreikben egyaránt találunk különböző szoftvereket feltörő programozókat, multinacionális gyógyszeripari cégek levédett szabadalmait támadó aktivistákat, az új technológiákhoz való hozzáférést küzdő gazdákat, vagy olyan egyetemi hallgatókat, akik egy szabadabb kultúra alapjait igyekeznek megteremteni intellektuális alkotásaik védelmének érdekében. A mozgalom tagjainak közös célja a szellemi tulajdonjoghoz kapcsolódó alapfeltevések kritikai megközelítése és alternatív stratégiák felvázolása annak érdekében, hogy az innováció, a tudás és a kreativitás szerepe és kezelése új megvilágításba kerüljön. A csoportot nem csak összetétele szempontjából jellemzi a nagymértékű heterogenitás, tevékenysége is számos különböző területre koncentrál. Fókuszában az internet korában megkerülhetetlen digitális tulajdonjogok menedzsmentjének kérdése

áll, mivel a virtuális technológiák és a világháló által teremtett kommunikációs környezet új másolási és újrafeldolgozási technikákat tesz lehetővé. De nem csak a digitális javak terén van szükség az újraértelmezésre, a nemzetközi jogi szabályozás például a milliók életét megmentő HIV- és AIDS-gyógyszerek receptjeinek hozzáférhetőségét is korlátozza.

Az *Access to Knowledge in the Age of Intellectual Property* c. kötet az A2K mozgalomról szóló írásokat tartalmaz. A cikkgyűjtemény a szervezet tevékenységét és a szellemi tulajdonjogi szabályozásokkal kapcsolatos konfliktusokat mutatja be, vázolja az intellektuális javak szabadabb terjesztésének lehetséges koncepcióit. Célja összegyűjteni a témában meghatározó gondolkodók és szószólók írásait a legfontosabb kérdések, történelmi fordulópontok köré csoportosítva, így téve hozzáférhetővé a tudnivalókat a tárgyban járatanok és a tájékozottabbak számára egyaránt. Olyan tudásanyagot kíván elénk tárni, amely ismerteti a különböző tendenciákat, miközben további elemzésekre ösztökél, és egyúttal vitaalapként is szolgál a jövőbeni stratégiák kidolgozásához.

A könyv tematikailag négy nagy egységre tagolódik, az első fejezet a különböző forrásból származó szellemitulajdon-típusok keletkezésének és a kapcsolódó jogi szabályozások fejlődésének történetét mutatja be. A második rész bemutatja az A2K csoport felépítését, működését, keletkezésének és fejlődésének legfontosabb pillanatait. Végigvezet azokon a sarkalatos pontokon, amelyek mentén a szellemi javak szabadabb hozzáférhetőségéért történő küzdelem vonalazódik, és elhelyezi a csoport tevékenységét a politikai idő és tér spektrumában. A harmadik fejezet során a szerzők a különböző reformelképzelések ismertetése mellett kitérnek arra is, hogy hogyan történt az intellektuális javak kezelésének átpolitizálódása, és hogy az ehhez kapcsolódó viták során milyen eszmék mentén kristályosodtak ki a mozgalom fő alapelvei. Befejezésül pedig részletes esettanulmányokat és interjúkat olvashatunk, melyek segítségével testközelből is bepillantást nyerhetünk a szervezet gyakorlati és elméleti tevékenységébe.

A mű aktualitása napjainkban vitathatatlan. Mára a tudás szerepe ugyanis jelentősen megváltozott, birtoklása a gazdasági produktivitás és a növekedés elsődleges záloga, az innováció garanciája. Az ismeretek egyenlőtlen eloszlása a verseny alapjául szolgál, miközben a világgazdaság működésének egyik kulcsfontosságú mozgatórugója. A szellemi tőke tulajdonlása és felhasználása nagymértékben fokozza a humán munkaerő hatékonyságát, növelve a termelékenységet. Eközben mindennapi életünkre is közvetlen hatást gyakorol, például az élelmiszeripar termékeinek minősége vagy az egészségipar szolgáltatásainak nívója egyértelműen meghatározzák az életszínvonalat. Ennek köszönhetően a tudás áramlásának kontrollja központi jelentőségűvé vált a kormányok számára céljaik eléréséhez a tervezési és döntési folyamatok során.

Az információs technológiák és az ismeretanyag szerkezetének változása az egyének viszonyát is megváltoztatja a gazdasági folyamatok, a társadalmi kontroll és a kormányzás intézményeivel. A digitális forradalom során az innovációk és a tudás létrehozásának lehetősége a hétköznapi emberek számára is egyre inkább elérhetővé vált, kevésbé monopolizálódik. A jelenségből adódott a kapcsolódó jogszabályok fejlesztésének kényszere a másolás és az átalakítás megelőzésének érdekében. E célból születtek meg a különböző szabályozási technikák a szerzői jogok, védjegyek formájában, ezzel egyidőben pedig bizonyos fórumokon el is kezdődtek a kapcsolódó viták. Bár e jogszabályok számos előnyt nyújtanak birtokosaik számára, a magánszemélyek számára számos kevésbé pozitív hozadékkal is járnak. Szigorúan meghatározzák ugyanis a gondolkodás, az alkotás, a tudáshoz való hozzáférés szabályait, például pontosan definiálják a megtermelt szellemi javak közvetítését és birtoklását a vállalatok és a munkavállalók között. Ennek jelentőségét felismerve az elmúlt években erőteljesen felgyorsult a korlátozások felülről történő kiterjesztése, immáron az országhatárokat is átlépve, nemzetközi egyezmények keretében. A szerzői tulajdonjog hatáskörének növelésére az egyik legjobb példa az ezt szabályozó TRIPS-egyezmény (Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights), melynek szülöttyai az információs technológiai iparágak multinacionális nagyvállalatainak vezetői, aláírása pedig a WTO (World Trade Organization) szervezetéhez történő csatlakozás egyik feltételévé vált.

A szerzők kritikája szerint a szellemi tőke ilyenfajta korlátozása azonban az emberi kreativitás

gátja lehet, miközben alapvető emberi jogokkal is összeütközésbe kerül, például a gyógyszeres-beredalmak alkalmazásának esetében, melyek jóvedelemhez kötik az akár életmentő szerekhez való hozzáférést is. Továbbá a tudás értékének meghatározásakor problematikus lehet annak definiálása, sokszor nehezen megállapítható az előállításához szükséges munkamennyiség, és önmagában is túl komplex jelenség az univerzális szabályozás bevezetéséhez. Véleményük szerint nem csak a szabályozás megújításának kérdése fontos, a tilalmak feloldása mellett ki kell küszöbölni az eltérő infrastrukturális sajátosságokból adódó különbségeket is, amelyek ugyan egyre inkább feloldódnak a digitális kor hálózatos architektúrájában, de jelen vannak például az internetpenetráció egyenlőtlen eloszlásának és a kulturális különbségeknek köszönhetően. Szemléletük szerint az információ gyakorlatilag végtelen jószág, nyersanyag, melynek szervezett felhasználásából olyan tudás nyerhető, mely nélkülözhetetlen az új információ generálásához vagy materiális környezetünk megváltoztatásához. A tudástőke előállításában és továbbításában szükségesnek tartanak bizonyos típusú kontrollt, ám ezt speciális módon képzik el, a piaci hatásoktól függetlenebb keretek között.

Egy új szabályozási paradigma kidolgozásához azonban fel kell térképezni a szellemi tulajdon természetét is. Az immateriális javakat jellemzően drága előállítani és olcsó reprodukálni, ebben az értelmezésben hatékony kontrollálási megoldásnak tűnik a jelenlegi rendszer, melyben fizetnünk kell a hozzáférésért, és amelyet privát, személyes jognak tekintünk. Ez a megközelítés azonban figyelmen kívül hagyja a tudás olyan alapvető tulajdonságait, miszerint fogyasztása időben és térben korlátlan számú személy számára lehetséges, előállításának marginális és nyersanyagköltsége pedig nulla. Az A2K szakemberei két megoldást dolgoztak ki az immateriális tőkebirtoklás monopolizálódásának feloldására, a tudás típusától függően. Az egyik a „public domain” kategóriája, ami definíciójuk szerint olyan szellemi terméket takar, amelyet nem védenek szerzői jogok, azaz szabadon fogyasztható, ingyenes és bárki számára hozzáférhető. A „commons” modell pedig olyan tulajdonokra alkalmazható, amelynek használatához az azt kezelő közösség kollektív engedélyre van szüksége.

A mozgalom tagjai a fent vázolt alapelvek mentén igyekeznek nyomást gyakorolni a nemzetközi szervezetekre a szabályozási rendszerek reformjának érdekében. Maga a szervezet is e

törekvések mentén kovácsolódott egységessé, elsősorban a fejlődő országok polgárainak jogaiért való küzdelem során, miközben a WIPO (World Intellectual Property Organization) és a WTO intézkedéseivel szemben próbált egységesen fellépni.

A cikkgyűjtemény valóban átfogó képet nyújt a szellemi tulajdonjogokkal kapcsolatos szabályozás kialakítása során felmerülő kihívások és lehetőségek tárházáról, és bátran ajánlható a témában járatlanok számára is, hiszen a szerzők többsége közérthető megfogalmazásban és követhető gondolatmenet mentén tárja elénk elképzeléseit. A területen jobban elmélyedni kívánó olvasóban ugyanakkor maradhat némi hiányérzet, mivel a mű valóban csak a mozgalom aktivistáinak nézeteit és elképzeléseit mutatja be, így szakértői ellenvéleményekkel vagy a témában állást foglaló más szervezetek képviselőinek gondolataival nem találkozunk a sorok között. A könyv azonban így is olvasásra érdemes mindenki számára, aki szeretné jobban megérteni napjaink információalapú társadalmának működését és konfliktusait, vagy akár személyesen is érintett a tudás szabad áramlását korlátozó intézkedések által.

(*Gaëlle Krikorian & Amy Kapczynski: Access to Knowledge in the Age of Intellectual Property. Zone Books, 2010, New York. 646 p.*)

Sütő Anna

INTELLEKTUÁLIS KÖZJÓSZÁG A DIGITALIZÁLT TUDOMÁNYBAN, AVAGY A TUDÁS AZÉ, AKI HOZZÁFÉR

A tudományos eredményekhez való szabad hozzáférés nemcsak a kutatókat érinti: a gyorsabb és szélesebb körű megismerés felgyorsítja a kutatási folyamatot, és az ennek eredményeként előállított termékek megjelenését, amelyek a szélesebb társadalom számára is hasznot nyújtanak (gyógyszerek, jó gyakorlatok, megoldások, technológiák). Peter Suber könyve (Open Access) a nyílt hozzáférés általánossá tétele mellett érvel, felvázolva a még megoldandó problémákat. A szerző évtizedes munkájának, eddigi, a tárgyban írt számtalan cikkének, és érdekérvényesítő munkásságának összefogott és rendszerezett lepárlata a könyv, mely az MIT Press *Essential Knowledge* sorozatában jelent meg. A so-

rozat olyan műveket publikál, amelyek közérthető nyelven tesznek közzé tudományos igényvel kutatót kérdéseket, hogy a tágabb, nem-szakértői közönséget felverteze a véleményformáláshoz szükséges ismeretekkel.

A könyv egyaránt szolgál kézikönyvként mindazok számára, akik alapfokon szeretnének tájékozódni a nyílt hozzáférés (open access) működéséről, fajtáiról, illetve szeretnének megismerkedni a mozgalom legfontosabb érvrendszerével, és azok számára is, akik a tudástermelési vagy -megosztási ágazat valamely szereplőjeként (kutató, oktató, kiadó, könyvtáros) már rendelkeznek saját, elsőkezű tapasztalattal, avagy a folyamat formálóiként vitára nyitottan ismerkednének meg vele. A könyv nem terjed ki a nyílt hozzáférésű adatbázisokra, oktatási forrásokra, a nyílt forráskódra vagy ezek kombinációira (lásd nyílt tudomány).

A legfontosabb teendő a minden érintett fél számára megfelelő eljárások kidolgozása, az érdekek összehangolásán keresztül. Ennek elérése elképzelhetetlen a felek tájékozottsága nélkül, a könyv tehát elemi módon veszi sorra a tárgyban meglévő hiedelmeket, ellenérveket, hogy módszeresen lebontsa őket: formális matematikai modellek nélkül. Átfogó, mert a nyílt hozzáférés sokszínű változatait tárja elénk, felsorakoztatva az összes érintett szereplőt, motivációikkal, lehetőségeikkel, viszonyrendszereikkel. Ugyanakkor specifikus, mert a nyílt hozzáférés előtt álló legfontosabb akadályokat egyenként veszi nagytító alá, és a *közvélekedés* sémáit lebontva a nyílt hozzáférés árnyalatai által nyújtotta kedvező lehetőségeket mutatja be.

A kötet tíz fejezete két nagyobb részre bontható. Az első öt fejezet foglalkozik a nyílt hozzáférés mibenlétével és szereplőivel, a második pedig a strukturális kérdésekkel. Indításként megtudjuk, hogy pontosan milyen akadályok is áll(hat)nak a digitális publikációk szabad letöltése és felhasználása előtt. Ilyenek a letöltésért fizetett díj, a szerzői jog (*copyright*: a fordításhoz, a terjesztéshez, a szövegrészletek másolásához további kereséshez/jegyzetek készítéséhez, a szöveg formázásához való szerzői/kiadói hozzájárulás szükségessége). A méltányos felhasználás egyedi feltétele a teljes nyílt hozzáférés esetében az idézési szabályok betartása.

A nyílt hozzáférés sajátos problematikájának gyökere az aszimmetrikus viszonyrendszer a kiadók és a folyóiratcsomagok összeállításában semmiféle szabadságfokkal nem bíró ügyfelek – a könyvtárak – között (a nyílt hozzáférés-